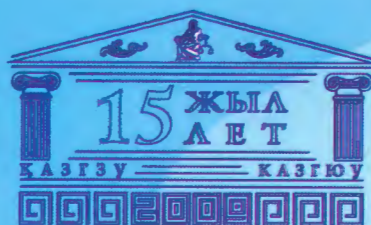

ҚАЗАҚ
ГУМАНИТАРЛЫҚ
ЗАҢ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ
ГУМАНИТАРНО-ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ

ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
МЕМЛЕКЕТ
ПРАВО И
ГОСУДАРСТВО

№ 1(42) 2009 ж.

Д.Б. Мәуленов.

А.Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университетінің
Тараз Институтының аға оқытушысы,
ҚазГЗУ аспиранты.

Ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғаудың халықаралық- құқықтық механизмдері

«Ар - ұят негізі - принципке адалдық».

Д. Голсуорси

Қазақстан Республикасы тәуелсіздіктің арқасында Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып, сол арқылы дүниежүзілік қоғамдастықтың толыққанды мүшесіне айналды. Енді еліміз халықаралық істерде, түрлі мемлекеттермен қарым-қатынастарда мемлекеттің өзінің заңдарын ғана емес, халықаралық қауымдастыққа ортақ заңдар мен қағидаларды да сақтауына тура келеді. Көптеген халықаралық келісімдерге, міндеттемелерге, саяси, құқықтық құжаттарға қол қойылды. Ең бастысы – БҰҰ аясында қызмет ететін көптеген салалық ұйымдармен, Адам құқық қорғайтын ұйымдармен бірлескен іс-қимылымыз.

Тарихқа үңілетін болсақ, адам құқығын қорғау, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін жүйелеу ісінің алғашқы бастамалары орта ғасырлардың еншісінде. Алайда оның алғаш көрініс табуы 19 ғасырға жатады. Ал құқықтық мәселелерді қозғаған мемлекетаралық келісімдер 16 ғасырдан басталады екен. Бірқатар мамандар 1555 жылы қабылданған Дін әлемі жөніндегі Аугсбург шартын алғашқы деп есептейді. Қоғамда ең алдымен мемлекеттік құндылықтардың басымдығын бекітетін құқықтық нормалар көп болды. Сол арқылы индивидтің құқығы мен бостандығы мемлекет негіздерін сақтау міндеттеріне бағынышты еді. Бұл Рим империясында да, ертедегі Грек мемлекетінде де солай болды. Алайда кейбір ойшылдар адамның табиғи құқығы нормаларын Құдай да жоққа шығара алмайды, өйткені бұл нормалар адамның жаратылысынан, табиғатынан туындайды деп есептеген. Сөйтіп діни ағымның өкілдеріне де қарсы тұратын құқық туралы білімдер қалыптаса бастаған, Құдайдың құдіретіне деген сенім бірте-бірте заңның құдіретіне ауыса бастаған.

Қазақстан Республикасында адам құқығын, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға бағытталған халықаралық құжаттар қатарына Адам құқығының

жалпыға ортақ декларациясы (1948 жыл), Адамның құқығын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенция (1950 жыл), Азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі халықаралық Пакт (1966 жыл), Әдеби және көркем шығармаларды қорғау жөніндегі Берн конвенциясы (1971 жыл), Қинауға және басқа да қатыгездікке, адамға жат немесе адамның қадір-қасиетін кемсітетін әрекеттер мен жазаларға қарсы Конвенция (1984 жыл), Қарулы қақтығыстардың құрбандарын қорғау жөніндегі Бірінші кезектегі іс-шаралар туралы Келісім (1993 жыл) [1, 7-18], тағы басқаларын жатқызуға болады. БҰҰ Жарғысының 55 бабына сәйкес бұл ұйым адам құқын және оның негізгі бостандықтарын баршаның құрметтеуіне ықпал етеді. Ал келесі 56 бабында Ұйымның барлық мүшелері 55 бапта көрсетілген мақсаттарды орындау үшін жеке және бірлескен іс-әрекеттер жасауға міндеттенеді.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропа конвенциясы жоғарыда айтқанымыздай 1950 жылы Еуропа Кеңесінде қабылданған еді. Ал күшіне енген кезі сол жылдың күзі. Алайда 1975 жылы, басқаша айтқанда, ширек ғасыр өткеннен кейін ғана бұл ұйым мүшелері оған қатысушылар болып есептелді. Конвенцияның негізгі талабы – ұлттық заңнаманың сақталуы. Ұйымға мүше мемлекеттердің билік органдары адам құқын бұзуға жол беретін әрекеттерден бас тартып қана қоймай, өздері үздіксіз ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлерге сүйеніп отырып адам құқын қамтамасыз ету үшін оң сипаттағы барлық қажетті шараларды жүзеге асыруы және барынша күш-жігер жұмсауы тиіс. Еуропа конвенциясының басты артықшылығы – онда әуел бастан үш түрлі құрылымнан тұратын бақылау механизмінің болуы. Олар адам құқы жөніндегі Еуропалық комиссия, Еуропалық Сот және Министрлер комитеті. Комиссияның және соттың юрисдикциясын тану сол мемлекеттің Еуропа кеңесіне қабылдануының бір шарты болып табылады.

Еуропалық соттың қызметі бұл күндері кең көлемдегі оң сипатты рөлге ие. Конвенцияны қолдану және түсіндіру жөніндегі істерді қарау үшін құрылған сот қазір күнделікті қызметінде адам құқығы мен оның негізгі бостандықтарын сақтауға неғұрлым тиянақты әрі адал қарауды талап ете отырып, мемлекеттердің Заң шығарушы органдарына және басқару аппаратына тұрақты түрде ықпал ететін, Еуропалық құқық нормаларын ұлттық заңнамаға енгізетін, бұл салада көзге түсетін жаңа тенденцияларды қабылдайтын заңдық инстанцияға айналды. Толық және дәл түсіндірмелер жасау, беделді сот прецеденттерін құру жолымен конвенцияның қысқа қайырылған тұжырымдарын жеке адамның құқықтық мәселелерін реттейтін, мүше елдердің ұлттық заңнама актілеріне енгізілетін, прогрессивті өзгерістерді ескеретін терең мағыналы қағидалармен толықтырып отырды. Бірқатар ұғымдардың мәнін ашып көрсетуге үлес қосты. Мысалы «Қинау- елзулі әрі ауыр азап шектіретін ойластырылып жасалған адамға жат әрекет», «Адамға

жат әрекет және жаза – жан мен тәнге ауыр зардап шеккізу», «Қадір-қасиетті кемситетін әрекет немесе жаза – қорлау, кемсіту немесе жан мен тәніне ауыр азап әкелу үшін жәбірленушіге үрейлену, ауырсыну және жарамсыздық сезімін туғызуға бағытталған жағымсыз әрекет» деген түсіндірмелер жасады.

Европалық адам құқы жөніндегі сот – Конвенция негізінде құрылған халықаралық сот органы. Оның басты қызметі – жеке адамның құқығын өрескел бұзудан сақтау. Конвенцияның басым бағыты да сол. Мұнда 1998 жылдың 1 қарашасынан 1999 жылдың 18 тамызы аралығында азаматтардың арызы бойынша 14726 іс қозғалыпты. Рас, бұл сотта өте қатаң ережелер қалыптасқан. Арыз барлық ұлттық сот инстанцияларынан өтсе, орын алған фактілер сол мемлекет Еуропалық конвенцияны ратификациялағаннан кейін орын алса, ұлттық Жоғарғы Соттың соңғы шешімі қабылдануы мен арыз беру арасында 6 ай өтпесе, арыздың өзі адам құқы жөніндегі заңның құзырына жатса ғана қабылданады. Соттың қаулысы соңғы шешім болып есептеледі. Конвенцияға қатысушылар оны орындауға міндетті. Сот шешімі қадағалау үшін Министрлер комитетіне жіберіледі. Соңғы 50 жыл ішінде Еуропа елдерінің азаматтары осынау халықаралық құқықтық құжаттың маңыздылығына көз жеткізді, ол құжат адам құқын қорғаудың тиімді халықаралық механизміне айналды. Халықаралық деңгейде адам құқын қорғаудың соттан тыс процедуралары да бар. Мысалы азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі Пактының 40 бабына сәйкес оған қатысатын мемлекеттер Пактыны жүзеге асыруы туралы баяндама тапсырады. Бұл баяндамаларды адам құқығы және азаматтық қоғам институттарын дамытуға көмектесу Кеңесі қарайды. Мемлекеттердің өзіне алған міндеттемелерін орындауы жөніндегі баяндамаларын қараған Комитет қатысушы - мемлекеттерге ескертпелерін, қалыптасқан жағдайға берген бағасын жібереді. Мұндай ақпарат БҰҰ-ның тиісті органдарына да жолданады. Арызшағымды, петицияны, жеке немесе топтардың арыздарын қарау белгілі процедуралардың көмегімен жүзеге асады. Мемлекет халықаралық органның петиция құқын мойындаса ғана қарайды. Петицияның өзі петиция - пікір, петиция - арыз деп екіге бөлінеді. Петиция - пікірді халықаралық орган қабылдайды, бірақ қандай да бір шешім шығаруы міндетті емес. Арыз иесі өз құқығын пайдаланып отыр деген сөз. Петиция - арыз халықаралық келісім белгілеген тәртіппен қаралады. Мысалы нәсілдік кемсітушіліктің барлық түрін жою жөніндегі халықаралық конвенцияға (1965) сәйкес қатысушы-мемлекеттер сайлайтын Комитет құрылған. Комитеттің міндетіне жеке адамдардың арызын қарау, егер ол барлық ұлттық мүмкіндіктерді толық пайдаланып болса, әрі сол мемлекет Комитеттің құзырын таныса, жатады. Комитет петиция-арызды тексерген жағдайда өз қорытындылары мен ұсыныстарын арыз иесіне, келісімге қатысушы-мемлекетке жібереді.

Адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті құқығын қамтамасыз етудің тағы бір әдісі – Еуропа конвенциясы бойынша қинауға және адамға жат немесе қадір-

қасиетті кемсітетін әрекеттер мен жазаны болдырмауға байланысты халықаралық бақылау. Бұл құжат 1987 жылы қабылданған. Конвенция талаптарына сәйкес осы мақсатта Еуропалық комитет құрылған, ол бас бостандығынан айырылған адамдарға физикалық және моральдік зардаптар болуының алдын алуға бағытталған соттан тыс механизм болып табылады. Комитет қатысушы мемлекеттердің территориясында орналасқан түзеу мекемелеріне (түрме, тергеу изоляторы, полиция учаскелері, тәртіптік - әскери бөлімдер, жүйке аурулары мекемелері, т.б.) Комитет мүшелерінен және сарапшылардан құралған делегация жіберуге құқылы. Оның қорытындысы бойынша дайындалған баяндамада көрсетілген және анықталған фактілер негізінде мүдделі мемлекеттерге бас бостандығынан айырылған адамдарды қинаудан, адамға жат немесе қадір-қасиетін кемсітетін әрекеттерден қорғауды күшейту мақсатында ұсыныстар береді. Егер келісімге қатысушы мемлекеттердің бірі жоғарыда аталған ұсыныстарда айтылған ахуалды түзетуге қарсы болса Комитет бұл мәселе бойынша ашық мәлімдеме жариялай алады. Комитет атқаратын қызметінің профилактикалық сипаты Еуропалық соттың бақылау механизміне қосымша болып табылады. Адам құқын қорғау саласындағы халықаралық қызмет лауазымы ішінде БҰҰ-ның адам құқы жөніндегі Жоғарғы Комиссарының және БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі Жоғарғы Комиссарының өкілеттігі елеулі. Еуропа кеңесіне қатысушы-мемлекеттер де адам құқын және оның негізгі бостандықтарын қамтамасыз етуді одан әрі дамыту үшін 1997 жылы адам құқығы жөніндегі Еуропа кеңесінің Комиссары лауазымын енгізді. Қазақстан Республикасы Азиялық және Еуропалық саяси-экономикалық құрылымдармен тығыз ынтымақтасып келеді. Біз Еуропалық қауіпсіздік және ынтымақтастық кеңесіне мүшеміз. Алдағы уақытта осы кеңеске төрағалық ету құқы қолымызда. «Еуропаға жол» атты бағдарлама қабылданды. Еуропадағы әскери-саяси ұйым – НАТО-мен әріптестік қарым-қатынастарымыз да ойдағыдай дамып келеді. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына, Ислам конференциясы ұйымына, тағы басқа халықаралық ірі ұйымдарға мүше болып отырмыз. Мұның өзі халықаралық қауымдастық қабылдаған және таныған ортақ құндылықтарды, халықаралық нормаларды, оның ішінде адам құқы және адамның негізгі бостандықтары мен мүдделерін қорғайтын құқықтық механизмдерді де өз мемлекетімізде қабылдауымызға жол ашады. Бұған заңдық кепілдіктер бар. Еліміздің Конституциясы 4 бабының 3 тармағында былай делінген: «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша, оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады». Сонымен қатар адам құқын қамтамасыз ету халықаралық келісімдер негізінде жұмыс істейтін құзырлы органдарды құру арқылы да қамтамасыз етіледі. Осы орайда елімізде Республика

Президенті жанындағы Адам құқы жөніндегі Өкілдігі, Адам құқы жөніндегі Комиссия, Адам құқы жөніндегі халықаралық Бюро тағы басқа мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың қызметінің өрістеуі Қазақстан Республикасы ратификациялаған немесе қосылған халықаралық-құқықтық шарттарға, құжаттарға, міндеттемелерге байланысты. Адам құқын қорғауда кездесетін маңызды проблема – адам құқын, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғаудың ұлт деңгейіндегі мүмкіндігінің жеткіліксіз болуы. Мұндай кезде адам құқы мен бостандықтарын халықаралық деңгейде қорғаудың қажеттілігі туындайды. Адам құқығын, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауды халықаралық шарттардың көмегімен, халықаралық стандарттарға сүйенбей жүзеге асыру мүмкін болмай жатады. Біздің мемлекеттің Адам құқы мен негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропалық Конвенцияға (1950 жылғы) қосылуы еліміз азаматтарының құқығын халықаралық деңгейде қорғаудың алғашқы нақты қадамы деп есептеуіміз керек. Әрине, бұл қадам әлі де жеткіліксіз. Біз Еуропалық соттың талаптарын қабылдаған жоқпыз. Адам құқын және негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Европа Конвенциясы мемлекеттерден меншіктің барлық түріндегі мекемелерге және жеке адамдарға адам құқығын қорғау жөнінде тиісті іс-шаралар қабылдауды талап етеді. Сонымен қатар нақты тәуелсіз сот жүйесін құруды да талап етеді. Яғни Конвенция талаптарына сай болу үшін мемлекеттер адам құқын қорғауды кеңейте түсуге міндетті. Сондықтан алдымызда атқарылар үлкен істер тұр. Көрші мемлекет – Ресей Федерациясының бұл бағытта біршама алға кеткенін мойындауымыз керек. Олар өзінің Конституциясының 46 бабында мынадай ережені бекіткен: «Әр адам, мемлекет ішіндегі барлық құқықтық қорғау құралдары таусылған соң, Ресей Федерациясының халықаралық шарттарына сәйкес адам құқы мен бостандықтарын қорғау жөніндегі мемлекетаралық органдарға жүгінуге құқылы». Яғни, Ресей азаматтары өз құқығын қорғау жөнінде халықаралық органдарға шағым жасай алады. Бұл норма ұлттық құқықта реттеліп отыр. Рас бұл мәселенің шешілмеген тұстары болуы мүмкін. Арнайы заң қабылдауы керек тәрізді. Қалай дегенмен көршілес ел – Ресей азаматтары екі бірдей мүмкіндікке ие деп айтуға болады.

Соңғы кезге дейін мемлекет пен оның азаматтарының арасындағы өзара қарым – қатынас сол мемлекеттің ішкі ісі ретінде қаралып келді. Соған сәйкес адам құқын қорғаудың мемлекет ішіндегі механизмі жөнінде ғана әңгіме болуы мүмкін еді. Тіпті БҰҰ Жарғысы қабылданғаннан кейін де бұл қарым-қатынастар әр мемлекеттің ішкі мәселесі болып келді. Қазіргі кезде түбегейлі өзгерістер орын алып отыр. Құқықтың жоғарылығы жаңа әлемдік тәртіптің негізіне алынуда. Сондықтан да адам құқығы мен бостандығы халықаралық қауымдастықтың назарындағы басым бағытқа айналды. Адам құқығын қорғаудың механизмі қалыптасты деуге де болады.

Негізінен адам құқы ұлттық деңгейдегі заңдар арқылы қорғалады, дегенмен бүгінгі алыс-беріс, барыс-келіс кең өрістеген дәуірде бұл жеткіліксіз. Халықаралық құқық қорғау механизмдерін қолдану мемлекеттер арасында тәжірибе алмасуға, бұл салада туындаған проблемаларды шешуге көмектеседі. Жалпы жұрт таныған нормаларды бұзатын мемлекеттерге ықпал ету мүмкіндігін туғызады. Жеке адамның құқы жөніндегі халықаралық құқық нормалары мен қағидаларын шын мәнінде әмбебап етуге жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Защита неимущественных прав, Алматы, Юрист, 2004 жыл, 7-18 беттер

Резюме

В данной статье всесторонне изучен международно – правовой механизм защиты чести и достоинства, проанализированы международные правовые документы, ратифицированные нашей страной. Широко освещен вопрос присоединения нашего государства к различным договорам о защите прав человека, а также их значимость.

Summary

This article studies international legislative mechanism for protection of honor and dignity. Also here is provided the analysis of an international legal agreements ratified by our country. The issue of joining our country to different agreements on human rights protection and importance of such agreements are broadly covered in this article.